

บทที่ ๔

รูปแบบและเนื้อหาของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา

๔.๑ รูปแบบของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา

รูปแบบ (form) หมายถึง รูปลักษณะ ดังที่ วิภา กงกะนันท์ (2533) กล่าวว่า วรรณคดีทุกชิ้น จะอยู่ใน รูปแบบ ใดรูปแบบหนึ่งเสมอ รูปแบบของงานประพันธ์มีมาก และบางครั้งมี ลักษณะคาบเกี่ยว หรือปนกัน หรือแปลกใหม่

คัมภีร์อานิสงส์ล้านนาจัดเข้าในประเภทสารคดี มีรูปแบบที่เป็นความเรียง เป็นคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนา เสนอสาระคำสอนทางศาสนา รูปแบบของคัมภีร์อานิสงส์ประกอบด้วย รูปแบบ คำประพันธ์ รูปแบบการนำเสนอ

๔.๑.๑ รูปแบบคำประพันธ์

รูปแบบคำประพันธ์ที่พบในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนามีสอง คือ แต่งเป็นร้อยแก้วล้วน ร้อยแก้ว ปนด้วยคำประพันธ์ที่มีสัมผัสคล้ายร้อย และการแต่งเป็นนิสสัย คือการ แปลยกศัพท์หรือที่เรียกกันว่า “แปลร้อย” ได้แก่การยกศัพท์บาลีขึ้นตั้งแล้วแปลเป็นภาษาล้านนาศัพท์ต่อศัพท์จนจบเรื่อง

๔.๑.๑.๑ ร้อยแก้ว

คัมภีร์อานิสงส์ล้านนานั้น โดยเนื้อหาจัดเข้าในวรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมคำสอน นั้นถ้าหากแต่งด้วยร้อยแก้วก็จะมีรูปแบบคำประพันธ์ดังที่ ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล (๒๕๒๗) กล่าวไว้ ว่า “วรรณกรรมคำสอนที่แต่งเป็นร้อยแก้ว มักจะแต่งขึ้นใช้เทศน์เช่นเดียว กับวรรณกรรมประเภท ชาดก โดยมีการยกคาถาภาษาบาลีตั้งแล้วอธิบายขยายความเป็น ร้อยแก้วหรือมีการแต่งเป็นร้อยปน ด้วย” ดังกล่าวไว้ใน อานิสงส์สร้างธัมม์ ฉบับวัดนันทาราม เชียงใหม่ ดังนี้

“บุคคลผู้ใดได้สร้างได้เขียนธรรม อุบาทถัยยะคีบมี คัจฉก
ได้ไฟเกิดเป็นพญาจกวัตติราช ปราบทิศทั้งสี่ คัจฉกได้เป็นพญา
ปทศราชคีบออาจจกนับได้คิหสิ ฯลฯ ค้นตายจากชาตินั้นแล้ว ลกคิ
คัจฉกได้เสวยสุขในเทวโลกและมนุษยโลกเรา จกมีรูปโสม
โนมพรรณวรรณะอันงามตั้งแต่พื้นที่เหยียบ ดินถึงปลายผมบมีติ
สักแห่ง เทียรยอมสื่อซาปรากฏด้วยผญาปัญญาทุกชาติ ”

“...กิริ คังจ๊กฐูมานี้ ยังมีพราหมณ์ผู้นั่ง อยู่ในเมืองสาวัตถี ที่นั่น เป็นผู้มั่งคั่งของเงินค้ำมากนักร พราหมณ์ผู้นั้นมันก็มีลูกชายผู้นั่ง เป็นที่รักตั้งหน่วยตามแห่งมันหันแล แรกแต่นั้น ไผพาย หน้ำบ่นาน สักเท่าใด โรคา อันว่าเพียรคิบังเกิดแก่ลูกพราหมณ์ผู้นั้น ค็ลวด กระทำกัมม์ตายไฟเสียแท้แล...” (*อานิสงส์น่านอง* ฉบับวัดสปรวกร อำเภอยะแยงแสน จังหวัดแยงราย มปท.)

“...ปุกคละผู้ใด ได้หื้อเจ็มแลฝ้ายเย็บเปนนานแก่เจ้ากิกขุในศาสนา พระพุทธรเจ้าคังอัน ปุกคละผู้นั้น เคน เทียวไผมาในสงสารนี้ เกิดมา มีปัญญาอันกล้าคม วิสารท อาจหาญนักร เทียรยอมปรากฏด้วย ประหยาอันฉลาด รู้ธัตถัมมอันเล็กแลบแห่งอริยเจ้าทั้งหลาย อันนี้ ค็เปนผละ อันได้หื้อเจ็มเปน ทานแก่เจ้ากิกขุ ในศาสนาพระพุทธร เจ้าแล...” (*อานิสงส์บริหารแปลประการ* ฉบับวัดทาดอยครัง อำเภอยะแยงแสน จังหวัด ลำพูน มปท.)

๔.๑.๑.๒ ร้อยแก้วปนร้อย

มีคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาบางเรื่องที่มีรูปแบบคำประพันธ์เป็นร้อยแก้วปนด้วยคำประพันธ์ที่มีสัมผัส คล้องจองกัน เรียกว่าร้อย ในจำนวนคัมภีร์อานิสงส์ที่คัดเลือกมาศึกษาพบว่า มีคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา เรื่อง *อานิสงส์ ทานเข้าปลือกเข้าสถาน* ฉบับวัดคดกคามินิต (แม่มาวชีเหล็ก) อำเภอยะแยง จังหวัดแยงใหม่ พ.ศ.๒๕๐๘) ที่ประพันธ์ด้วยร้อยแก้วปนร้อย และปรากฏในช่วงเริ่มแรกของคัมภีร์เท่านั้น

“... ยังมีเมืองอันหนึ่งชื่อว่าเมืองพาราณสี เปนราชธานี เมืองใหญ่ มีลีพลไพร่บ่าวหลวงหลาย ทั้งจัวควายช้างม้า พืชเข้ากล้ำขึ้นเขย....”

๔.๑.๑.๓ นิสสัย

รูปแบบคำประพันธ์ประเภทที่สอง ที่ปรากฏใช้ในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา คือ การแต่งด้วยการแปลที่เรียกว่า นิสสัย หรือการแปลร้อย ได้แก่การยกศัพท์ภาษาบาลีตั้งแล้ว แปลเป็นภาษาล้านนา ศัพท์ต่อศัพท์ ดังปรากฏในอานิสงส์ *สร้างพระพุทธรูป* วัดบ้านแท่น จังหวัดลำปาง ดังนี้

“...ภิกขเว ดูราภิกขุทั้งหลาย เย ชนา อันว่าคนฝูงใด มีจิตใจ
ใสศรัทธา ภโรนติ และมากระทำ สร้างแปลงสารูปแห่งพระ
ศากยโคตม แต่งแปลงด้วยคนก็มี ประสงค์ การอุปนติ และหื้อท่านผู้อื่น
แต่งแปลง หื้อแล้ว ปูชาเอาเพื่อไว้ คำบูชาศาสนา หื้อเป็นที่ไหว้และ
บูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายคั้งอัน เต ชนา อันว่า คนทั้งหลาย
ฝูงนั้น อนุภาวนติ ก็จักได้ มหาอานิสงส์ ยังมหาอานิสงส์อันใหญ่
นัก...”

“...อดโข ในกาลเมื่อนั้น อายสุมมา มหากัสสปโไป อันว่า
มหากัสสปเจ้า คนมีอายุ คนุตวา ก็เข้าไฟสู่ สตุถุ สนติก็ สู่สำนัก
พระพุทธเจ้า อภิวัตเตตวา ก็ให้วันบคบย้า ภควนุตม์ เชิ่งพระพุทธเจ้า
อุปสตุติตวา ก็ตั้งอำลาแล้ว กตวา ก็กระทำ ปทกขิณิ ยังอันเวียน
วัดปทกขิณิ ภควนุตม์ เชิ่งพระพุทธเจ้า คเหตุวา มหาเถรเจ้าก็ถือเอา
อตุตโน ปตุตจิวรี ยังขาดและผ้าแห่งคน นิทกขมิตวา ก็ออกไฟ
เชตวน จากป่าเชตวัน วิจริตวา ก็จรเครีไฟ ปัสสุกตถาย เพื่อแสวงหา
ผ้าบังสกุล ...”

(อานิสงส์ผ้าทอด บังสกุล วัดชมพูหลวง ตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง มปท.)

“... เอกิ สมย์ ยังมีในกาลคานึง มนุสสา อันว่าคน
ทั้งหลาย ปทีปฐปนคณรมาลาทิหตุตา อันมีมือถือเอาประทีปฐปนเทียน
ดอกไม้จวนจัน คันธของหอม คนุตวา ก็เข้าไฟสู่ ธาตุเจตีย์ ยังสู่
ธาตุเจตีย์ แห่งสัพพัญญูเจ้าทั้งหลาย ปุชิตวา ก็บูชาด้วยเครื่องบูชา
ทั้งหลาย หมายถึงสัพพเทียน ดอกไม้จวนจัน คันธรสของหอม
เป็นต้น ...”

(อานิสงส์ราวเทียน วัดพรหม ต.หนองแดง อ.แม่จริม จ.น่าน มปท.)

๔.๑.๒ รูปแบบของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา

การนำเสนอในที่นี้หมายถึง วิธีการที่ผู้แต่งคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาต้องการสื่อสารกับผู้อ่านหรือ
ผู้ฟัง โดย การนำเสนอด้วยรูปแบบการประพันธ์อันเป็นส่วนที่ทำให้เนื้อหาของคัมภีร์มีความไพเราะและ
น่าติดตามมากขึ้น รวมไปถึงวิธีการนำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ และตัวเนื้อหาของคัมภีร์เอง การศึกษา
วรรณกรรมประเภทใด ๆ ก็ตามสิ่งที่จำเป็นในการศึกษาก็คือองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของวรรณกรรม

อันมี ภาษา เนื้อหา และรูปแบบ ในการศึกษาคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาก็เช่นกัน

วิธีการนำเสนอในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนานั้นถือได้ว่ามีลักษณะร่วมในการรจนา เรียกได้ว่าเป็นธรรมเนียมหรือจารีตนิยมของวรรณกรรมประเภทนี้ได้ ลักษณะดังกล่าวนี้ ผู้รู้ในวงวรรณกรรมกล่าวว่า หมายถึงสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ และถือปฏิบัติกันเป็นประเพณีของวรรณกรรม เรียกว่า ธรรมเนียมบ้าง ขนบบ้าง จารีตบ้าง ดังที่ เอมอร์ ซิตตะโสภณ , ๒๕๓๔ : ๒) กล่าวไว้ว่า วิธีการแสดงออกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันในการประพันธ์วรรณกรรมซ้ำ ๆ และอุดม รุ่งเรืองศรี (๒๕๒๔ : ๔) กล่าวถึงขนบหรือจารีตทางการประพันธ์ไว้ว่า หมายถึง การใช้กันอย่างกว้างขวางจนเป็นหลักการร่วม โดยเฉพาะในการแต่งวรรณกรรม ส่วนสุทริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (๒๕๒๕ : ๔๓) กล่าวถึง ธรรมเนียมนี้ โดยการใช้คำว่า ขนบนิยม อันหมายถึง ลักษณะของรูปแบบวรรณคดีในการดำเนินเรื่องอีกอย่าง เช่นการเริ่มต้นด้วยการไหว้ครู เป็นต้น ” และ กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๒๕ ; ๖๖) กล่าวถึงสัญลักษณ์ที่เกิดซ้ำ ๆ นี้ว่า ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง หมายถึงแบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณคดี ที่เป็นที่ยอมรับและทำคามกันโดยทั่วไป

ผู้รจนาวรรณกรรมคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาก็มีแบบแผนในการแต่งคัมภีร์นี้ตั้งแต่ต้นจนจบ อันถือได้ว่าเป็นจารีตนิยมในการแต่งดังต่อไปนี้คือ

๑. ส่วนเกริ่นนำ หรือปณามพจน์
๒. ตอนนำเรื่อง
๓. ส่วนอธิบายความ
๔. การจบของคัมภีร์

๑. ส่วนเกริ่นนำ หรือปณามพจน์ หมายถึง ส่วนที่ผู้รจนาใช้กล่าวเปิดเรื่อง ในที่นี้หมายถึงการน้อมไหว้หรือถือได้ว่า เป็นบทไหว้ครู ดังที่ เอมอร์ ซิตตะโสภณ (๒๕๓๔ ; ๑๖) กล่าวถึงลักษณะของคำปณามพจน์ไว้ว่าอาจจะจัดเป็นการไหว้ครูหรือบทนำของวรรณกรรมร้อยกรองบางประเภท มักจะพบในวรรณกรรมราชสำนัก ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้มักจะเป็นร้อยเป็นส่วนใหญ่ มีที่เป็นโคลงบ้างเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะภาษาร้อยมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว โดยมักจะใช้แต่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและวรรณกรรมศาสนา

ปณามวัตถุหรือส่วนเกริ่นนำในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา เป็นขนบที่ขาดไม่ได้ การเปิดเรื่องมีลักษณะดังนี้

ปณามวัตถุ เป็นบทนมัสการพระรัตนตรัยและจตุรณิยบท ที่พบมี ๒ แบบ คือ แบบย่อและแบบเต็มรูป และเขียนด้วยภาษาบาลี ดังนี้

ปณามวัตถุ แบบย่อ ที่พบมากที่สุดคือ นโม ตสฺสตถุฯ หมายความว่า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น และแบบเต็มรูปคือ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส แปลว่า

ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า และปณามวัตถุอีกแบบหนึ่งที่พบก็คือ นมตฺถ รตนตย์ ฯ แปลว่า ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระรัตนตรัย ปณามพจน์จะตามด้วยจุมฉิยบทภาษาบาลี ดังต่อไปนี้คือ

๑. จุมฉิยบทที่ระบอบุคิตกาลนิทานคล้ายกับชาดก มีจำนวน ๑๖ เรื่องอดีต เอกสมิ นคเร
 ฌนราชา นาม รชฺช การลสิ ฯ
 อดีต กาลส กสสโป สมนาสมพฺพุโ โลเก อุปปนโน ฯ
 อดีต กิร อิมสมิ เอว กปเป พาราณสิยิ ฯ
๒. จุมฉิยบทที่ระบอบุสถานที สมัยเวลาที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ จำนวน ๕๕ เรื่อง
 อถโข ภควา สาวตถิยิ วิหริติ ฯ
 เอกสมิ สมเย สตถา เวพฺพเน ฯ
 เอกํ สมยํ ภควา เวพฺพเน ฯ
 เอกทา กิร สมเย ฯล ฯ ภควา สตถา เซตฺวาน วิหฺรณโต อารพฺภ กถลสิ ฯ
 ตทา กิร สมเย ทิชฺฌณฺเฏ ปพฺพเต วิหฺรณโต ฯ
 สตถา เซตฺวาน วิหฺรณโต อนาถปิณฺฑิกสส อารามे ฯ
 เตน โข ปน สมเยน ภควา เวพฺพเน วิหฺรณโต ฯ
๓. จุมฉิยบทที่ขึ้นต้นด้วย เอวมเม สุตฺ ฯ จำนวน ๘ เรื่อง และ อิหิ นิทานวจนํ ๑ เรื่อง
 เอวมเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยิ วิหริติ เซตฺวาน อนาถปิณฺฑิกสส อารามे ฯ
 อิหิ นิทานวจนํ ฯ
๔. จุมฉิยบทอื่น ๆ จำนวน ๑๑ เรื่อง จุมฉิยบทเหล่านี้ เป็นจุมฉิยบทที่ผู้แต่งยกเอา
 สุภายิตหรือเหตุการณ์ส่วนใดส่วนหนึ่งในสมัยพุทธกาลหรือคาถาในนิทานชาดกมาเป็น
 บทตั้ง
 พุทฺธัญ จ ฌมมญฺจ สงฺฆญฺจ สฺรณํ คโต เยน โลเกน ปุญฺญกมฺมิ เทวโลกํ คมิสฺสติ ฯ
 วิวิโนกา นเณ ทิสฺวาติ อายสมโต ฯ
 เตลฺลํ สุทินนํ สุหุตํ สุหุตํ เย สงฺฆสส ทกฺขิณาติ ฯ
 มหาการุณิกํ นาถํ ฯ
 สจฺจํ ภนเต กุลมติ ฯ ฯล ฯ

จากข้อมูลที่ปรากฏในจุมฉิยบทที่ยกมานี้มีนัยยะให้ทราบถึงแหล่งข้อมูลบางประการที่ผู้เรียบเรียงใช้ประกอบในการเรียบเรียงคัมภีร์อานิสงส์ และข้อมูลดังกล่าวนี้เองก็มีส่วนเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาได้ จากการศึกษาจุมฉิยบทของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาที่อยู่ในของเขตการศึกษา นั้นทำให้ทราบว่า ผู้เรียบเรียงได้อ้างถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่และครัสที่มาจากคัมภีร์อานิสงส์แต่ละเรื่องไว้ดังนี้

๑. อารามเซตวัน เมืองสาวัตถีจำนวน ๔๒ เรื่อง
๒. เวฬุวันอาราม เมืองราชคฤห์ จำนวน ๑๐ เรื่อง
๓. บุพพาราม เมืองสาวัตถี จำนวน ๑ เรื่อง
๔. นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ จำนวน ๒ เรื่อง

จากจตุณิยบทที่ปรากฏนี้ทำให้ทราบถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับระหว่างบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา ตามมติของพระอรหันตเถรจารย์นั้น (พระเทพเวที, ๒๕๓๑ : ๑๕๑) พระพุทธองค์บำเพ็ญพุทธกิจประทับอยู่ที่พระเซตวัน เมืองสาวัตถีนานกว่าที่อื่น ๆ คือ ๑๕ พรรษา ที่บุพพาราม ๖ พรรษา พรรษาที่นอกเหนือไปจากนี้พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองต่าง ๆ คือ โขลิคาราม เมืองโกสัมพี ภูฏาคารในป่ามหาวัน นครเวสาลี นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาจำนวน ๑๖ เรื่อง ที่ไม่มีจตุณิยบทที่มีลักษณะที่ระบุถึงสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า และไม่ระบุชัดเจนว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสอานิสงส์ แต่เป็นการนำเสนอเรื่องราวเรื่องอานิสงส์ในรูปของอดีตนิทาน คัมภีร์อานิสงส์ล้านนาจำนวน ๑๖ เรื่อง ที่มีการนำเสนอในลักษณะรูปนิทานนั้นจึงเป็นการนำเสนอที่มีจารีตนิยมการแต่งไปอีกแบบหนึ่ง ผู้วิจัยจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทที่ว่าด้วยการนำเสนอต่อไป

คัมภีร์อานิสงส์ล้านนาที่ขึ้นต้นด้วยจตุณิยบท นิทานวงษ์ และ เอมเม สุตต์ ๓ นี้เป็นจตุณิยบทที่บ่งบอกถึงนัยสำคัญเกี่ยวเนื่องถึงภารกิจอันสำคัญของ พระอานนท์ในฐานะเป็นพุทธอุปัฏฐาก และในฐานะเป็น ธรรมบัณฑิตคาริก คือผู้ทรงจำและบันทึกคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสไว้ทุกแห่ง ท่านได้ทูลขอพรจากพระพุทธองค์เป็นกรณีพิเศษหลายประการ ในจำนวนพรเหล่านั้นอำนวยประโยชน์มหาศาลต่อพระพุทธศาสนาในกาลต่อมา พรดังกล่าวนั้นก็คือ ท่านได้ขอติดตามพระพุทธองค์ไปยังที่นิมนต์ทุกแห่ง เพื่อรับฟังพระธรรมเทศนา และยังทูลขอเป็นกรณีพิเศษอีกว่า หากพระพุทธองค์ตรัสพระธรรมเทศนาหรือหัวข้อธรรมใด ในขณะที่ท่านไม่อยู่ ขอให้ท่านได้สดับจากพระพุทธองค์อีกครั้ง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ประทานให้ วิสัยทัศน์อันกว้างไกลของพระอานนท์ อำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลต่อพระพุทธศาสนาในกาลต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสังคายนาครั้งที่ ๑ พระอานนท์รับหน้าที่สาธยายอธิบายพระธรรมเทศนาและหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ ต่างเวลาต่างสถานที่ ท่านจะเล่าเรื่องให้ผู้พระมหาดูแลผู้ดำเนินการสังคายนารวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่รับฟังในฐานะที่ท่านเป็นพุทธอุปัฏฐาก ใกล้ชิดพระบรมศาสดา

ในการเล่าเรื่องหรือทบทวนพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัส แต่ท่านเองไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย แต่พระพุทธองค์ตรัสให้ฟังภายหลังตามพรที่ทูลขอ ท่านจะใช้คำว่า เอมเม สุตต์ ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ผู้จนาคัมภีร์อานิสงส์ก็จะกล่าวอ้าง จตุณิยบทดังกล่าวเพื่อสนับสนุน เรื่องที่ตนรจนาว่า มีหลักฐานมาแต่ครั้งปฐมสังคายนาแล้ว ในกรณีเช่นนี้ ที่มาของอานิสงส์เรื่องที่มีจตุณิยบทลักษณะดังกล่าวมานี้ จึงอยู่ในพระไตรปิฎก ดังที่ปรากฏใน *อานิสงส์ท่านผู้มีมหาบิณฑุกุล*

วัดศรีบุญยืน จังหวัดเชียงราย จ.ศ.๑๒๖๖ ว่า

“...เอวเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวนเอนาถปิณฑิกสส อารามเฯ สาธโว คุราสัปปริสทังหลาย คำมีคั้นว่า เอวเม สุตฺ คังนี้ เป็นนิทานแห่งสูตรทั้งหลายมีคั้นว่า พรหมชาลสูตรเปนเกล้า เจ้าอนันตหากกล่าวแก่หม้อรหันตาเจ้าทั้งหลาย เมื่อปฐมะสังคายนาธรรมวันนั้น...”

แต่อานิสงส์บางเรื่องซึ่งมีจุดฉียบทเช่นนี้ผู้รจนาก็ไม่ได้อ้างบทบาทของพระอนันตในการเข้าร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ ดัง อานิสงส์สร้างพระพุทธรูปวัด แม่คำน้ำลัด เชียงรายว่า

“...เอวเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวนเอนาถปิณฑิกสส อารามเฯ

สาธโว คุราสัปปริสทังหลาย เอกํ สมยํ ยังมีในสมัย กาลคาบหนึ่ง ภควา อันว่า พระพุทธเจ้า คนประกอบไฟด้วยศรีโสภานันงาม วิหรนติ คือผู้สถิตสำราญอยู่ในป่า เขตวน ในป่าเขตวัน...”

มีส่วนเกริ่นนำที่มีจุดฉียบทแตกต่างไปจากจุดฉียบทดังกล่าวมาอีกคือ เป็นลักษณะที่ถือได้ว่าเป็นความประสงค์แสดงความสามารถของผู้รจนาคัมภีร์ที่ต้องการแหวกกฎเกณฑ์แนว การเสนอจุดฉียบทที่ซ้ำซากดังกล่าวมา คือการนำเสนอจุดฉียบทที่ผู้รจนาแต่งคาถาบาลีขึ้นเอง หรือนำมาจากพระสูตร ที่แตกต่างไปจากจุดฉียบทที่นิยมกัน อย่างไรก็ตามการบรรยายหลังจุดฉียบทที่ยังคงลักษณะเดิมคือ การอ้างถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับ เหตุที่ปรารภยังคงเดิม ดังที่ปรากฏใน *อานิสงส์ผ้าขาว* เป็นทาน *วัตถุนิทาน พราณเบ็ด อานิสงส์บวชลูก ๖ คน วัดทุ่งคา ลำปาง พ.ศ. ๒๔๘๖* ว่า

“...พุทธนฺจ รมฺมณฺจ สฺจณฺณจ สรณํ คโต เยน โลเก ปุณฺณกมฺมํ เทวโลกํ คมิสฺสติ ฯ

ธรรมเทศนาถาอันนี้ พระพุทธเจ้าแห่งเราอยู่สำราญในเขตวันอารามปรารภเชิงพราณเบ็ดชื่อว่า นรทเวะ อยู่บ้านอันหนึ่ง ชื่อวานังคนะคามแล...”

๒. ตอนนำเรื่อง

เป็นตอนที่ผู้เรียบเรียงจะกล่าวถึงที่มาของอานิสงส์ต่าง ๆ ที่ปรารภโดยพระพุทธองค์ ซึ่งส่วนมากจะอยู่ในลักษณะต่อไปนี้

๑. พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องเอง โดยอาจจะปรารภเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

กถาอันนี้พระพุทธเจ้าปรารภเชิงพราหมณ์ผู้หนึ่งอยู่ในเมืองสาวัตถีราชธานี มีเข้าของมากนัก ท่านพราหมณ์ผู้นั้นมีลูกชายผู้หนึ่ง เปนที่รักจำเริญใจแก่ท่านพราหมณ์ผู้นั้นมากนักก็มีแล ลูกพราหมณ์ผู้นั้นก็ได้ยังเพียรหากมาเบียดเบียน อยู่บ่นานเท่าใด ลูกพราหมณ์ผู้นั้นก็ถึงเชิงอันตรายให้หันแลฯ (อนิสงส์ข้าสังข์ วัคข่งสิงห์ เชียงใหม่ จ.ศ. ๑๒๕๓)

๒. ผู้อื่นทูลถาม ส่วนใหญ่จะเป็นพระสาวกที่มีชื่อเสียงที่มีชื่อเสียง เช่น พระอานนท์ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ หรือ ฆราวาสบุคคลที่มีชื่อเสียงคนสำคัญอื่น ๆ เช่นพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ที่มีความสงสัยในเรื่องอนิสงส์

๓. พระอานนท์เล่าเอง เป็นเรื่องที่ท่านได้รับฟังมาจากพระพุทธองค์โดยตรง นิทานวนกถา เปนตำแหน่งเจ้าอานนท์เถระกล่าวในเมื่อกระทำปฐมะสังคายนาธรรมว่าดังนี้

“...ยังมีในกาลสมัยคาบหนึ่ง ข้าได้สดับรับเอาแต่ขุอุปแก้กล่าวคือปากแห่งพระพุทธเจ้า และคนชื่อว่า อานนท์จักวิสังขนาไฟพายน้ำนี้แลฯ (อนิสงส์บวช วัคคอนมูล ลำปาง จ.ศ. ๑๒๖๗)

๔. เป็นเรื่องเล่าในรูปของนิทาน ที่ผู้จนมาต้องการกล่าวถึงอนิสงส์อย่างใดอย่างหนึ่ง มีการยกนิทานมาสาธกประกอบโดย ไม่มีลักษณะตอน นำเรื่องเหมือนคัมภีร์อนิสงส์ในข้อ ๑-๓ เลย

“...ดูกราสัปบุริสะทั้งหลาย ดังได้ยินมานี้ ในกาลอันข้ามล่วงพันไฟแล้วนานนัก ยังมีพญาตนหนึ่งชื่อว่า ทนราช ก็เสวยสมบัติเปนพญาในเมืองโกสัมพีก็มีแล ในกาลนั้นยังมีชายผู้หนึ่งเปนอันทุกข์ไร้เงินใจมากนักก็อยู่ในเมืองโกสัมพี.... ในกาลนั้นยังมีคหบดีผู้หนึ่งก็มาสร้างแปงยังศาลาหลังหนึ่งมีที่ข้างหนทาง ที่หนึ่งไว้หื้อคนทั้งหลายมาอยู่ยังหั้นแล ชายผู้เงินใจนั้นคือไฟเพื่อประโยชน์จักนำเอาขี้เหล็กและขี้มาคั่งอัน มันไฟถึงที่นั้นคี่หั้นยังศาลาอันนั้น มันคี่ถามว่า ดูราท่านทั้งหลายเจ้าคุณมากระทำยังกรรมเนื่องนี้เพื่อประโยชน์อันใดนั้น คหบดีผู้นั้นคี่กล่าวว่า ดูราท่านทั้งหลายเรามากระทำกรรมเนื่องนี้คือว่าจักฉลองศาลาแห่งข้าฯ (อนิสงส์สร้างขัว ศาลา วัคเสาหิน เชียงใหม่ จ.ศ. ไม่ปรากฏ)

๓. ส่วนอธิบายความ

ในการอธิบายเนื้อหาในคัมภีร์อนิสงส์ ผู้จนามีวิธีการอธิบาย อันถือว่าเป็นการดำเนินเรื่อง ดังนี้คือ

๑. ดำเนินตามรูปแบบของชาดก หรือเลียนแบบชาดกทุกประการคือ มีทั้งปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสมุทธานุ การอธิบายความจะอยู่ในรูปสาธกโวหาร เพราะมีเรื่องราวประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน

๒. ดำเนินตามวิธีเทศนาโวหาร คือการพรรณนาอานิสงส์โดยไม่มีการยกเรื่องราวมาประกอบ เป็นการเน้นถึงอานิสงส์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักธรรมล้วน ๆ ในส่วนนี้อาจเรียกวิธีการดำเนินนี้ เป็นธรรมาธิษฐาน

๔. การจบของคัมภีร์

การจบของคัมภีร์เป็นการสรุปสาระของอานิสงส์ต่าง ๆ ที่กล่าวมาโดยจะมีการพรรณนาให้เห็นถึงผลหรืออานิสงส์ของการประกอบกรรมดี ทั้งนี้พบว่า นอกเหนือไปจากเนื้อหาสาระของคัมภีร์อานิสงส์ที่มีแนวในการโน้มน้าวใจผู้ฟังแล้ว ผู้รจนาก็จะปฏิบัติตามธรรมเนียมนิยมของการจบของคัมภีร์ของศาสนาทั่วไปคือ การบรรลุลหกรรมของบริษัทยี่สิบสี่ คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา

“...เทศนาปริโยसानะ พหุโสตาปฏิสลาทีนิ ปาปุณีสสุ
พหุชนาคิ ในเมื่อแล้วธรรมเทศนาแห่ง พระพุทธเจ้าฉันนั้น พหุชนา
อันว่าคนทั้งหลายมากนัก มีภิกขุแลบริษัทยี่สิบสี่ ปาปุณีสสุ
ก็ว่าได้ถึงธรรม วิเศษมีประเภทว่า โสตา กกิทาคา อนาคตา อรหุนตา
ตามบุญสมพานแห่งคนอื่นได้กตริการมาแต่ก่อน ก็มีวันนั้นแล ...”

(อานิสงส์ห้ามหาบังสุกุล วัดศรีบุญยืน เชียงราย จ.ศ. ๑๒๖๖)

และจบลงด้วยธรรมเนียมนิยม ของการจบคัมภีร์ธัมมสังฆทานนาคีคือ การบอกตอนจบของคัมภีร์คือ

ปัสสุถานิสัสสา นิฏฐิตา ขียา อันกล่าวถึงอานิสงส์บังสุกุลที่สมเด็จเจ้า (อานิสงส์ห้ามหาบังสุกุล วัดศรีบุญยืน เชียงราย จ.ศ. ๑๒๖๖)

การจบลงของคัมภีร์อานิสงส์สังฆทานนาคีทั้งสองรูปแบบการประพันธ์คือ แบบร้อยแก้วปนร้อยและแบบการแปลแบบนิสสัย (บทกวี) ไม่มีอะไรแตกต่างกัน

๔.๒ เนื้อหาของคัมภีร์อานิสงส์สังฆทาน

เมื่อกล่าวถึงเนื้อหาในความหมาย ผู้วิจัยจะนำส่วนต่าง ๆ ของวรรณกรรมที่เรียกว่าเป็น เนื้อหาที่กล่าวโดย วิภา กงกะนันท์ และจะศึกษาคัมภีร์อานิสงส์สังฆทานตามกรอบที่ปรากฏนี้

วิภา กงกะนันท์ กล่าวว่า เนื้อหา หมายถึงส่วนต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ

๑. เรื่องราว (Story) วรรณคดีทุกชิ้นจะต้องประกอบด้วยเรื่องราวหรือข้อคิด หรือทั้งสองส่วน เรื่องราวหมายถึงส่วนที่บอกว่ามีอะไรเกิดขึ้นกับใคร ที่ไหน เมื่อไรและอย่างไร

๒. คน หรือตัวละครในงานประเภทสารคดี รายงานต่าง ๆ จดหมายบันทึก และปกิณกคดีบางรูปแบบ เราจะพบชื่อ และเรื่องราวของคนจริง ๆ อยู่มาก โดยเฉพาะงานในรูปแบบของชีวประวัติ อัจฉีวประวัติ และประวัติศาสตร์

๓. เวลาและสถานที่ (Time and place) องค์ประกอบของเนื้อหาอีกส่วนหนึ่ง คือ สถานะแวดล้อมของคนหรือตัวละครในงานประพันธ์ต่าง ๆ สถานะแวดล้อมนี้หมายถึงสิ่งที่ป็นวัตถุและนามธรรมทั้งหลาย อันได้แก่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมทุกด้าน

๔. ทัศนนะ (View Point) องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งของเนื้อหา คือ ความคิดเห็นหรือปรัชญาเรื่องของความคิดเห็นหรือปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณคดีมี ๓ ประการดังนี้

- ทัศนนะของผู้เขียน
- ทัศนนะของตัวละคร
- ทัศนนะของสังคม

เรื่องราวเนื้อหาในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา หากพิจารณากันตาม โครงสร้างหลัก ๆ ของคัมภีร์แล้วจะมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ

๑. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง หมายถึงใจความหลักหรือแนวคิดสำคัญที่ผู้แต่งต้องการนำเสนอ หรือแนวคิดของเรื่อง สารัตถะของเรื่อง ดังที่ รัญจวน อินทรกำแหง (๒๕๒๔ : ๖๓-๖๔) กล่าวว่า ใจความหลักของเรื่อง คือ แนวคิด ทัศนนะ หรือเจตนารมณ์อย่างใด อย่างหนึ่งของผู้แต่งที่ต้องการสื่อสารมาถึงผู้อ่าน บางทีผู้แต่งอาจจะบอกผู้อ่านตรง ๆ หรือให้ตัวละครเป็นผู้บอก หรืออาจปรากฏที่ชื่อเรื่อง แต่โดยมากแล้วผู้แต่งจะไม่บอกตรง ๆ ผู้อ่านต้องค้นหาสารัตถะของเรื่องเอาเองบอก แก่นเรื่องของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนานั้น มีความชัดเจนเพียงพอ ตั้งแต่ชื่อเรื่องและเนื้อหา คือชื่อของเรื่องมีความสอดคล้องกับเนื้อหา ผู้แต่งต้องการสื่อกับผู้ฟังในเรื่อง ของการประกอบบุคคลและผลหรืออานิสงส์ที่ได้รับจากการประกอบบุคคลประเภทนั้นได้ เมื่อผู้ฟังได้ฟังคัมภีร์อานิสงส์เรื่องใดเรื่องหนึ่งจบลง ก็สามารถเข้าใจได้ทันทีว่า คัมภีร์อานิสงส์เรื่องดังกล่าวนี้กล่าวถึงเรื่องอะไรบ้าง

๒. เนื้อหาหลัก

ในที่นี้หมายถึงเนื้อหาที่เป็นตัวเดินเรื่องทั้งหมด ในคัมภีร์อานิสงส์ ได้แก่เนื้อหาที่ ระบุเจาะจงว่าเป็นอานิสงส์ที่มุ่งเน้น อานิสงส์ที่เป็นโลกุตตระ หรืออานิสงส์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่ง คัมภีร์อานิสงส์ที่มีเนื้อหาดังกล่าวนี้ จะเน้นผลของอานิสงส์ที่เป็นปัจจุบันมากกว่าจะผลัด

วันเวลาการรับอานิสงส์ในชาติภพถัดไป เนื้อหาหลักประเภทที่ ๒ คือเนื้อหาที่เน้นอานิสงส์ที่เกิดจากการประกอบบุญกุศลตามหลักของบุญกริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา และมีเนื้อ โน้มน้าวให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาปสาทะเพิ่มมากขึ้น เนื้อหาหลักในคัมภีร์อานิสงส์ประเภทนี้จึงเน้นไปที่อานิสงส์ที่เป็น โลกิยะเสียเป็นส่วนใหญ่

๓. เนื้อหารอง

เนื้อหารองได้แก่เรื่องราวสำคัญรองลงไปจากเนื้อหาหลัก แต่มีความสำคัญช่วยให้เนื้อหาของคัมภีร์อานิสงส์แต่ละเรื่องมีความสมบูรณ์มากขึ้น เนื้อหารองดังกล่าวนี้จะพบมากในคัมภีร์อานิสงส์ที่มีการยกเรื่องราวมาประกอบ เป็นนิทานบ้าง เป็นชาดกบ้าง ซึ่งการที่ผู้รจนานำเรื่องราวมาประกอบก็เพราะมองเห็นความสำคัญของการยกตัวอย่างประกอบว่า สามารถช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องที่ต้องการจะสื่อได้ดีกว่า เนื้อหาด่วน ๆ

เนื้อหาจึงเป็นตัวอย่างบอกข้อคิดและพร้อมกันนั้นก็สามารถบอกผู้ฟังได้ว่า ใครทำอะไรที่ไหนเมื่อไร กับใคร อย่างไร ส่วนที่ขาดไม่ได้ของวรรณคดีก็คือตัวละคร ในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา ก็เช่นกัน บุคคลในเรื่องที่ผู้รจนานำมาไว้ในคัมภีร์อานิสงส์ก็คือ พระพุทธเจ้า พระสาวก ภุมมัตริย์ และตัวละครในนิทานหรือชาดก ที่ยกมาประกอบ ในการกล่าวถึงเรื่องราวใด ๆ ก็ตามจะต้องมีการระบุสถานที่และเวลาด้วย ในที่นี้ได้แก่สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมทุกด้าน ในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาเอง นอกเหนือไปจากสภาพเวลาและสถานที่ ที่ส่วนใหญ่จะเน้นไปที่ดินแดนชมพูทวีปคือ อินเดียสมัยพุทธกาลก็ตาม แต่การแสดงออกของตัวละคร วัฒนธรรม วิถีชีวิตของผู้คน ในคัมภีร์อานิสงส์บางเรื่องก็บ่งบอกให้ทราบว่า เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผู้รจนาดูต้องการบันทึกไว้ในสิ่งที่ได้พบเห็น คัมภีร์อานิสงส์บางส่วนก็มีลักษณะเช่นนี้เช่น คัมภีร์อานิสงส์ที่แต่งขึ้นมารองรับความเชื่อท้องถิ่น จึงเห็นได้ชัดเจนว่า สภาพวัฒนธรรม วิถีชีวิต เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ในล้านนาทั้งสิ้น เช่น อานิสงส์ปีใหม่ อานิสงส์เดือนยี่เพ็ง เป็นต้น

ในส่วนของทศนะซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเนื้อหา เป็นส่วนที่ผู้รจนาแสดงข้อคิดเห็นหรือปรัชญา สิ่งที่พบในวรรณกรรมแต่ละเรื่องก็คือ วรรณะของผู้เขียน วรรณะของตัวละคร และวรรณะของสังคม ในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาก็มีส่วนประกอบทั้งสามด้านนี้ครบสมบูรณ์ผู้วิจัยจะกล่าวถึงโดยละเอียดในบทที่ว่าด้วย บทบาทของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาในส่วนของทศนะซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเนื้อหา เป็นส่วนที่ผู้รจนาแสดงข้อคิดเห็นหรือปรัชญา สิ่งที่พบในวรรณกรรมแต่ละเรื่องก็คือ วรรณะของผู้เขียน วรรณะของตัวละคร และวรรณะของสังคม ในคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาก็มีส่วนประกอบทั้งสามด้านนี้ครบสมบูรณ์

ผู้วิจัยจะกล่าวถึงโดยละเอียดในบทที่ว่าด้วย บทบาทของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนา

เนื้อหาของคัมภีร์อานิสงส์ล้านนาที่ผู้รจนาค้นคว้าคือ หลักการและวิธีการรวมไปถึงแนวทางการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นเป็นไปตามหลักของการบำเพ็ญตามหลักของบุญกิริยาวัตถุ และหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังเนื้อหาอันก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะในกุศลจริยาของตัวละครหรือ เรื่องราวที่ปรากฏและปรารถนาที่จะปฏิบัติตามตัวอย่างนั้นก็ขอมำพาให้เกิดความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้ จึงนับเป็นกุศโลบายในการกล่อมเกลาสังคมได้ดียิ่ง